

DOSSIER

ACTIVITAT PRODUCTIVA I TRANSFORMACIÓ DEL MEDI EMPORDANÈS

Yvette Barbaza a la Costa Brava

Per Joan Vicente i Ruff^(*)

Resum

El coneixement personal d'Yvette Barbaza, que freqüentava casa seva quan estudiava el paisatge i la seva gent, i anys després, porta l'autor a traçar la relació que la geògrafa va establir, al llarg de la seva vida, amb el litoral empordanès i la seva gent. La Costa Brava, just el moment en què començava la transformació, va ser observada per la geògrafa com a objecte d'estudi de la seva tesi doctoral. A Le paysage humain de la Costa Brava, 1966, presentava el passat i el present del litoral durant els anys cinquanta i seixanta i alertava del que podia passar si no s'actuava de manera preventiva: les formes humanes i l'espai físic litoral podien canviar. Vint-i-cinc anys després es mostrava decebuda per com s'havia transformat el paisatge que havia vist i estudiat.

Paraules clau

Yvette Barbaza, *Le paysage humain de la Costa Brava* (1966), gèneres de vida, turisme, transformació del litoral empordanès

Abstract

His personal relationship with Yvette Barbaza, who frequented his house during her research of the landscape and its people and afterwards, led the author to outline the the geographer's lifelong relationship with the Empordà coast and its people. The Costa Brava, right at the beginning of its transformation, was the subject of the geographer's doctoral thesis. In Le paysage humain de la Costa Brava, 1966, she explained the coastline's past and present of the 1950s and 60s and alerted of what could happen if no preventive measures were taken: human conditions and the coast's physical space could change. Twenty-five years later, she was disappointed about how much the landscape she observed and studied had transformed.

Keywords

Yvette Barbaza, *Le paysage humain de la Costa Brava* (1966), lifeforms, tourism, transformation of the Empordà coastline

Recepció: 23/09/2015 • Acceptació: 13/10/2015.

* Departament de Geografia, Universitat de Girona.

DOI: 10.2436/20.8010.01.178

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 46 (2015)
Joan Vicente i Ruff

Quan fa uns mesos em van proposar aquesta sessió a l'Institut d'Estudis Empordanesos dedicada a Yvette Barbaza vaig respondre que sí, immediatament. Amb la senyora Barbaza hi vaig arribar a tenir una certa relació i, a més, era una geògrafa, com jo, que havia dedicat una part de la seva vida a estudiar el “meu” paisatge, el de la Costa Brava. Va ser una resposta automàtica, en el sentit que sense pensar-hi devia tenir interioritzat que em semblava una bona idea el fet de pensar, escriure i parlar sobre Yvette Barbaza i que m’hi veia amb cor. El cert, però, és que a mesura que s’acostava la data de la intervenció no em deixava de preguntar què sabia jo de la senyora Barbaza.

Permeteu-me que comenci parlant del meu pare. Ell era una persona no exactament mitòmana, sinó que més aviat diríem que “amb referents”, una paraula que em sembla que ja no s’usa massa per referir-se a un concepte que potser ja no existeix. Com a persona bàsicament autodidacta en gairebé tot, els referents li eren útils. Per exemple: Albert Camus era un referent; o Pierre Vilar; o, per dir un cas més proper a tots vostès també ho era en Just Casero. Ser un referent, per al meu pare, tenia unes conseqüències per a mi: tenir tota una sèrie de personatges que esquitxaven lleixes de casa, converses... uns “habituals”. Doncs bé, Yvette Barbaza –“la Barbaza” en llenguatge familiar– i el seu treball sobre la Costa Brava eren per a ell un referent.

De tota la vida recordo a casa un llibre –en realitat era una còpia original de la tesi enquadrada– de tapes dures de color verd fosc que deia *Le paysage humain de la Costa Brava* en lletres daurades, i sentia parlar de “la Barbaza” com si tothom la conegués.

QUI ERA YVETTE BARBAZA?

Concretament doncs: Yvette Barbaza era una geògrafa nascuda el 1914 a Casoul des Beziers, al Llenguadoc, i que el 1966 va llegir, després de deu anys de recerca, la tesi doctoral amb aquell títol: *Le paysage humain de la Costa Brava*. Un treball que ha estat de referència en els estudis territorials del nostre país i de la nostra costa en concret.

La senyora Barbaza va fer els seus estudis de Geografia a la Universitat de Montpeller a la segona meitat dels anys trenta, sota la influència de notables professors com Jules Sion, Paul Birot, Georges Chabot –director de la seva tesi– o Max Sorre. És a dir, era deixeble directa de la que podríem anomenar “primera generació” de geògrafs vidalians (que tanta influència va

tenir a Catalunya), prou propers al “pare” de la geografia regional francesa com per estar-ne inel·ludiblement influenciats però amb una incipient distància que obre camins a àmbits i mètodes nous.

Acabats els estudis es dedica a la docència, es casa i té fills (tres), de manera que la carrera acadèmica sembla lluny del seu horitzó. Malgrat això, no perd el contacte amb la universitat i probablement a l'inici dels anys cinquanta –guerra entremig–, es planteja fer una tesi doctoral sobre el litoral del Llenguadoc dirigida des de París. Però per diferents motius de “lògica” universitària es descarta, i a partir d'aquí s'inicia la seva relació amb la costa catalana. Ella ho explica al pròleg de l'edició francesa de la tesi des de motius gairebé atàvics:

“On sigui que la vida els meni, tots els qui han tingut el privilegi de néixer i de créixer a la vora del Mediterrani hi resten sempre profundament, sovint apassionadament, afeccionats”.

I d'una manera molt més íntima i concreta, el 1995, ho confessa de la següent manera al periodista Arcadi Espada al diari *El País*. Segons aquesta entrevista, a la Costa Brava hi va trobar:

“Tota la bellesa del món. Jo era jove. Mai no havia vist res igual. Mai més vaig veure res igual”.

Això va ser el 1952 (o 1955?), quan va venir per primera vegada amb el seu marit –crec que policia de professió i que també recordo haver vist a casa– en una mena de viatge iniciàtic que la va captivar i li va donar una sortida per a la seva tesi, que es posa en marxa, sembla, el 1956. Així, doncs, ja tenim a la petita senyora Barbaza explorant el nostre país gairebé com un lloc exòtic i fascinant, un lloc per descobrir per a ella però em sembla que també per descobrir-nos a nosaltres mateixos.

Després de la presentació de la tesi el 1966 inicia una carrera universitària que la porta al CNRS, a la Universitat de Lille i, el 1968, a la Universitat de París VIII. Entre 1975 i 1980 la trobem a Costa d'Ivori, per retornar finalment a París fins al seu retir definitiu el 1989. Mor a París el 2009.

QUÈ ERA LA COSTA BRAVA?

Aprecio les imatges de la Costa Brava del 1962. Les trobo d'una bellesa extraordinària, em commouen. Mirin el Port de la Selva, Roses, l'Escala... Mirin Sant Feliu de Guíxols. Així era el territori i la societat amb què es troba

Barbaza quan arriba. Unes estructures urbanes en gran part orgàniques (adaptades al relleu, als camins, a les necessitats bàsiques) o, com és el cas de Sant Feliu, expressant tota una complexitat ja mil·lenària però encara sense traça clara i determinant del turisme (de fet, a Sant Feliu únicament la plaça de toros i un hotel al passeig permeten intuir el turisme modern).

La Costa Brava de *madame* Barbaza era, aleshores, vint-i-dos municipis, setanta-un mil habitants, una estructura geomorfològica diversa –que la porten a diferenciar tres àmbits: des de Portbou a Roses, les planes de l'Empordà i des de Begur fins a Blanes– i una llarga, intensa i variada història a punt de canviar.

*Fotografies aèries de Llança, el Port de la Selva, Roses i Sant Feliu de Guíxols, 1962.
Font: Arxiu Històric de Girona i Consorci de la Costa Brava, 2002.*

LA SEVA TESI: EL PAISATGE HUMÀ DE LA COSTA BRAVA

Ja tenim, doncs, l'origen de la tesi, de la llarga tesi de deu anys, 717 pàgines i un centenar més dedicades a fonts, bibliografia, estadística i cartografia –esplèndida, cal remarcar-ho–. D'entrada vull deixar constància d'un aspecte per res menor: la senzilla, precisa i bella redacció –en el seu idioma original i també en la traducció al català–. Una escriptura que fa de la tesi un relat, no m'atreveixo a dir una novel·la pel que té això de significació de ficció, però la tesi és descripció, reflexió, “aventura”, misteri... tot ben escrit, adjectivat i endreçat. Una tesi que dedica al seu pare, al seu germà i molt especialment a la seva mare, sense la qual, diu ella, la tesi no existiria. Cal fer esment que va ser la cinquena tesi presentada per una dona a la Sorbona.

Ja que he començat per les dedicatòries, seguiré pels agraïments, que també són significatius. Per començar hi ha els que tenen com a destinataris una bona part dels seus mestres esmentats anteriorment. Però em vull detenir un moment en els que fa a persones del país, del nostre país. Hi ha dedicatòries a les autoritats del moment, president de la Diputació i governador civil, alcaldes i funcionaris municipals (dels quals ella sempre en va parlar amb especial simpatia i reconeixement), els quals pel que sembla, li van obrir unes quantes portes necessàries per a la recerca. Hi ha un altre conjunt d'agraïments per a estudiosos autòctons, probablement els que “eren”: Pericot, Oliva i Prat; Nadal i Compte (als quals titlla d’“amics”). També hi surt Pierre Vilar, que molt probablement va ser qui li va obrir les portes del món acadèmic català, i això vol dir amb els historiadors i geògrafs del país: Solé i Sabarís, Vilà Valentí i Iglèsies, el *sancta sanctorum* d'aquest petit col·lectiu de col·legues disciplinars. També hi apareix un altre personatge clau per al món cultural català de l'època i de la geografia en particular, Pierre Deffontaines, director de l'Institut Francès de Barcelona. Ella els esmenta amb reconeixement, sobretot a Solé i Sabarís que sembla que fou especialment generós en la cessió dels seus coneixements i treballs. Tot sigui dit, vint anys més tard recordo una conversa amb ella on aquest educat agraïment escrit era matisat en algun dels noms, precisament per la manca de generositat científica.

Finalment, hi ha unes altres dedicatòries que completen el quadre fonamental per entendre la profunditat de la tesi; les destinades a persones de les poblacions costaneres que li van obrir les portes, en aquest cas, de casa, de la memòria i dels seus coneixements. I per acabar, esmenta el matrimoni de Pau Verrié i Anna Ainaud de Lasarte, barcelonins amb vincles

a Sant Feliu que, amb tota certesa, són el *link* entre el món de la capital i el de les petites localitats costaneres.

Fet aquest preàmbul, tota tesi té el seu referent metodològic i conceptual, i aquesta no és una excepció. No és aquest el lloc per entrar en disquisicions disciplinars que la tesi planteja des de bon començament, però sí que cal fer un parell d'apunts rellevants per entendre l'enfocament, les intencions i el contingut del treball. Com he dit fa un moment, la tesi es pot emmarcar en una tercera generació de tesis regionals franceses. Una generació, deia, que és prou propera a l'origen vidalià com per respectar-ne els principis fonamentals i prou distant per variar-ne alguns instruments i interessos. És cert que Barbaza no arriba al que fan alguns dels seus il·lustres col·legues contemporanis com Pierre George i Yves Lacoste, que és introduir-hi el materialisme i la dialèctica marxista. Però una distància respecte a Vidal de la Blache hi és. Ho exposo en paraules seves que segur que s'entenen més bé. El primer paràgraf és al pròleg a l'edició catalana:

“El paisatge humà resulta de la relació dialèctica entre un medi físic determinat, relativament estable (a escala històrica), i un grup humà mòbil, dinàmic, que l'explota i l'afaiçona en funció de l'evolució de les tècniques i de les conjuntures històriques, polítiques, econòmiques, sòcio-culturals... Tot i això, el paisatge conserva de cada període uns senyals, unes proves concretes que permeten reconèixer el sentit i les etapes de la seva evolució i comprendre millor l'organització actual de l'espai”.

Pot ser difícil trobar una definició més esqüeta i precisa de la geografia possibilista –la vidaliana, la regional– en oposició a la determinista –aquella que parla d'un home sotmès al medi–, la gran adversària, d'arrel alemanya.

El segon paràgraf és a la introducció i ja posa de manifest un problema metodològic a causa de les característiques de l'espai a analitzar, que la porta a alguna “innovació”. La principal d'aquestes dificultats era la no homogeneïtat de l'espai geogràfic:

“El resultat és que el litoral apareix avui, no com un conjunt coordinat, sinó com una juxtaposició, quasi un mosaic de paisatges humans.

L'organització funcional de l'espai no es produeix aquí sota la influència d'un centre urbà, sinó sota la influència d'una activitat nova. Aquesta observació ens sembla susceptible de donar el seu interès a la noció d'estil de vida (“gènere de vida” a l'original en francès) com a mitjà d'anàlisi del paisatge, ja que en definitiva és la introducció d'un nou element de l'estil de vida que posa en marxa l'organització. D'aquí sorgeix la idea d'ordenar aquest estudi en torn de la noció d'estil de

vida, ja que no podia enfocar-se ni com una monografia regional clàssica (el litoral no forma pas una regió) ni com un espai funcional (l'organització hi és tot just esbossada).”

I segueixo aquesta cita massa llarga:

“Però () la noció d'estil de vida patia ja un cert descrèdit en emprendre nosaltres aquest treball. Era contestada la seva eficàcia com a mitjà d'anàlisi de les societats modernes, i només se li reconeixia un valor geogràfic per a l'estudi de les societats elementals. La noció de nivell de vida tendeix a supplantar-lo ().

Però Barbaza, en gran part per influència de Max Sorre, creu que de totes maneres a escala regional el concepte és útil, dient-ne ara “paisatge humà”,

“... té el mèrit d'atraure l'atenció cap a la necessitat de considerar les diverses activitats del grup, ja no de manera separada sinó amb les associacions, les seves combinacions, la seva interacció i el seu equilibri.”

Traduint-ho, Barbaza reconeix la incidència damunt del territori de les grans lògiques socials i econòmiques d'“escala mundial”, diu ella, i la seva conseqüència d'uniformització. Però si aquesta perspectiva anihila, anul·la, el “lloc” concret, és un nou determinisme. Per això reivindica la particularitat d'un espai concret, reivindica la identitat territorial resultat de la interacció complexa entre factors que ara diríem globals i els caràcters i recursos locals. Tot plegat, doncs, molt actual.

La tesi s'estructura en el que podríem anomenar grans blocs (que en part coincideix amb els tres “Llibres” del treball). Un primer bloc està dedicat al que ella denomina “Les dades potencials del medi”, que conté la “geografia física” de l'àmbit d'estudi, la geologia, la climatologia, els sòls i la vegetació i el mar, però que acaba amb una conclusió molt poc física i molt humana, titulada “Terra d'invasió”, una altra manera de dir el que alguns han anomenat “terra de frontera”, “corredor”, “terra d'intercanvi”... És a dir, una condició física de pas, de recursos i d'assentament, que dona lloc a una condició història i social particulars.

El segon bloc duu per títol, molt incorrecte a ulls d'avui en dia, d'“Els homes”. Igualment en aquest apartat, el treball és ingent i en bona mesura pioner. La seva explotació d'arxius municipals –diguem-ne arxius, “tot estava apilonat, desordenat i polsós. Però em seduïa perquè em sentia descobridora”, dirà ella el 2001– és extraordinària, recordada per molta gent (de la qual en queda ben poca). Extenua les fonts amb els mitjans que tenia en aquells moments, amb constants escapades estiuenques, sovint acompanyada pel seu marit en llargs viatges en sidecar.

Amb aquestes dues matèries primeres, al tercer bloc intenta fixar la síntesi històrica de la construcció del “paisatge humà i dels gèneres de vida”. Ho concreto amb més detall i literalment, almenys en el seu índex fins al capítol dedicat al segle XIX:

- El repartiment de l'espai entre els agricultors indigets i els comerciants grecs
- L'aportació essencial de Roma
- Les crisis del segle III al segle VIII. La ruralització dels gèneres de vida
- El Principat de Catalunya i l'expansió mediterrània
- L'expansió del comerç marítim i de les ciutats
- L'ordenació del paisatge agrari i els gèneres de vida rurals
- La fixació i evolució de l'hàbitat
- El paisatge humà a la fi de l'edat mitjana i les crisis des del segle XV al segle XVIII.

I paro aquí, perquè ella mateixa ho fa i obre un bloc nou que anomena “L'*optimum* del segle XIX”, un segle de profunda transformació, clau per al present que ella analitza. I he dit “transformació” i no pas “ruptura”, perquè, a la seva manera, aquest segle i les noves estructures polítiques, extensions i canvis agraris, en la navegació i el comerç, la indústria –sobretot el suro– i els assentaments humans, representen més una expansió i aprofundiment de gèneres de vida i paisatges humans existents que no pas un dolorós trencament amb la sedimentació del passat.

Finalment, el quart bloc (a la tesi, Llibre Tercer) se centra en el present, el “seu” present, és clar, el del segle XX i la irrupció del turisme. Ho diu gairebé així: “Els gèneres de vida i el paisatge humà pertorbats pel turisme”. Gairebé així però diferent, “pertorbació” és diferent d’“irrupció”. Inicialment se centra en les transformacions agràries, de tots els sectors agraris, amb detall. A continuació entra en la indústria, altra vegada amb especial atenció a la surera que veu amb especial simpatia. Finalment el turisme, que no només apareix i transforma, sinó que altera. Atenció, però, d'entrada no ho deia en un sentit necessàriament negatiu. El turisme, veu i preveu Barbaza, canviarà el gènere de vida i el paisatge humà i, per primera vegada, la costa gironina, ara ja definitivament Costa Brava, tindrà un element cohesionador i comú a tots els municipis, fins al punt que finalment serà possible imaginar en el futur uns centres urbans que estructurin l'espai: Sant Feliu de Guíxols i Roses. Avançant-nos a la valoració de la tesi, podem afirmar que en aquest punt Barbaza no va captar el que serien les geografies futures.

I aquí tenim, doncs, el moll de l'os de la conclusió de la tesi, la demostració dels efectes de l'incipient turisme damunt d'aquest territori meravellós. La pertorbació d'efectes encara en bona part desconeguts, tot i l'experiència no massa positiva d'altres llocs de la mediterrània. La transformació de paisatges humans –dels tres que ella identifica de bon començament–, l'aparició d'un element homogeneïtzador contundent però sense organització territorial clara.

Es pot afirmar que el seu treball és pioner, dels primers arreu que tenen el turisme com a objecte d'estudi. La seva anàlisi del sector és exhaustiva, mai vista fins aleshores. Des dels orígens del turisme mundial fins als de la Costa Brava. I els fluxos, les infraestructures i equipaments, i les activitats complementàries, i la mà d'obra, i el capital, i, finalment, els seus efectes en els gèneres de vida preexistents. I per tant:

“( ) els elements llegats s'esborren com la vella escriptura dels palimpsests. Aviat, la vella costa gironina, diversa i múltiple, meravellosa i ignorada, no serà més que un record. Però la jove i triomfant Costa Brava, unificada pel turisme i coneguda arreu del món, li deurà les estructures fonamentals que hem intentat reconèixer, i aquest encant insubstituïble que la secreta presència del passat confereix als països molt antics.”

EL SEU PAISATGE I EL TEMPS. CASSANDRA A COSTA BRAVA

Així acaba la tesi. Vint-i-cinc anys més tard en una entrevista per a la *Revista de Girona* declara que:

“Jo confiava fervorosament en el seny dels catalans, però a la Costa Brava la passió pels diners els va trastornar i van perdre el cap”.

La passió pels diners ens va transformar. Però no només la passió pels diners, també moltes altres coses: el menyspreu –per desconeixement o per prepotència– al patrimoni, la incapacitat de transmetre el llegat a noves generacions i als nouvinguts, les pressions externes, els canvis tecnològics i de valors... I més coses, entre altres una que Barbaza hauria d'haver detectat o a la qual no hi va donar importància: el context polític. En coherència amb l'escola geogràfica a la qual pertanyia, la política –el poder, les relacions de poder, els tipus de poder– no era present al paisatge humà, i sense això, al cap i a la fi, és molt difícil interpretar correctament les relacions de força que actuen damunt el territori. I, recordem-ho, la Catalunya del Paisatge humà de la Costa Brava vivia sota un règim autoritari i, ja en aquell moment, impulsor d'un model de desenvolupament en el qual la urbanització i el

turisme n'eren motors. Uns motors als quals més valia no posar-hi gaires entrebancs, amb la complicitat de gairebé tots, diguem-ho clar.

Yvette Barbaza va trigar molts anys en tornar a venir a Catalunya, si més no d'una manera diguem-ne que "oficial" –durant uns quants anys després de la tesi va venir com a turista–. De fet era una gran desconeguda, només present en la memòria d'uns pocs que l'havien tractat. No deixa de ser revelador que durant l'inel·ludible Debat Costa Brava de 1976 hi fos absent, tant en presència física com, diria, espiritual. Els temps ja eren uns altres, i la seva poètica i expectatives superades. No serà fins a mitjan anys vuitanta quan, per tossuderia d'algun d'aquests testimonis del seu pas, d'algun dels pocs que tenien a les seves lleixes aquell totxo de tapes dures de color verd i lletres daurades, que la seva figura es recupera modestament i la tesi es tradueix al català, amb un apèndix imprescindible del millor dels seus hereus, Joan Cals. El 1988 es publica a Edicions 62 i rep el premi Catalònia de l'Institut d'Estudis Catalans. El 2001 torna per la inauguració de la Càtedra d'Estudis Marítims a Palamós i el 2006, com si fos una mena de reparació històrica, clou amb un missatge enregistrat el segon Debat Costa Brava on expressa amb emoció que "considera que ha d'acabar, el més dolçament possible, la meua història d'amor amb la Costa Brava". Era un comiat de qui ha escrit la millor i més completa tesi sobre el nostre litoral i la seva construcció.

Un comiat amb una ressonància gairebé mitològica, recordant Cassandra, la filla de Príam rei de Troia. Aquella a la qual els déus la doten del do de veure el futur, però a la vegada la castiguen amb la fatalitat que ningú no la cregui.

En efecte, els catalans la vam decebre (tot i que els darrers anys també l'homenatjàrem). Segurament no podia ser d'altra manera, per començar perquè la Costa Brava de la tesi no és la Costa Brava, és la "seva" Costa Brava. La de la jove, intrèpida i apassionada investigadora francesa. Un "paradís", havia arribat a dir, i com algú va recordar-li "des de John Milton si no abans, els paradisos són per perdre'ls, i els únics vius són a la memòria".

BIBLIOGRAFIA I ALTRES FONTS DE DOCUMENTACIÓ

BARBAZA, Y., *Le paysage humain de la Costa Brava*, París, Armand Colin, 1966.

BARBAZA, Y., *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona, Ed. 62, amb pròleg de Joan Cals, 1988.

ESPADA, A., "El paisaje roto de Yvette Barbaza", *El País*, 19 d'abril de 1995.

- MARTÍ, C., *Revista de Girona*, 9/2001, p. 46-49.
- MARTÍ, C., “En homenatge a Yvette Barbaza”, *DAG*, Vol. 56/2, (2010), p. 261-263.
- MARTÍ, A., Entrevista al DVD *Els límits de la Costa Brava*, 2003.
- MELÓN, A., Ressenya de la tesi d'Yvette Barbaza, *Estudios Geográficos*, 107, 1967, p. 121-134.
- NADAL, F., scg.iec/Scg7/Scg72/S729998a.htm, 2009.
- UNLAND, A., “El paisatge humà d'Yvette Barbaza”, *Revista de Palafrugell*, núm. 7 i 8, (2009) , p. 12-13 i 18-19.
- VICENTE, J., “Yvette Barbaza, la geògrafa”, *El Punt*, 9 de desembre de 2009.

